

NYA AVHANDLINGAR

Torkel Molin: *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet*. Skrifter från forskningsprogrammet Landskapet som arena nr 6, Institutionen för historiska studier, Umeå universitet 2003, 298 s., ill. English summary. ISBN 91-7305-457-7.

Säg Götiska förbundet, och tankarna går hos de flesta till en samling personer som i början av 1800-talet samlades för att sjunga om Frithiof och gamla göter, dricka mjöd ur horn och kalla varandra vid tokroliga vikinganamn. Idéhistorikern Torkel Molin från Umeå nyanserar denna bild, och skriver in det Götiska förbundet i en historia om den svenska nationalitetens och det svenska kulturarvets framväxt. I inledningen till *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet*, skriver Molin om hur han i början av sitt forskningsarbete drevs av ett intresse för konstruktionen av Sverige och svenskhet under det tidiga 1800-talet. Under arbetets gång upptäckte han hur det han kallar fornvetskapens framväxt också inrymmer berättelser om homogenisering av nationens invånare. Kulturarvsskapandet var enligt Molin ett led i att fästa folket i ett territorium, ett territorium som hade krympt mycket påtagligt i och med förlusten av Finland 1809.

Avhandlingen tar sin utgångspunkt i den radikala förändringen av rikets gränser som skedde 1809, och därmed markerar Molin tydligt sambandet mellan den politiska situationen och i vilket klimat, och varför, som fornforskningen bedrevs och den forntidsromantiska diktningen skrevs. Götiska förbundet, som är något av avhandlingens ”huvudperson”, stiftades 1811, alltså bara två år efter det omvälvande året 1809. En av Molins grundläggande teser är sambandet mellan den politiska situationen och behovet av kulturarv och historia. Denna tes börjar han bevisa redan i inledningen, med en snabb och intressant tillbakablick till Gustav Vasas dagar och dennes sätt att använda historia för att gynna sina egna politiska syften. Boken beskriver sedan den offentliga

kulturarvsförvaltningens organisation under 1700-talet och det tidiga 1800-talet, och Götiska förbundets betydelse för ändring av praxis och regelverk.

Inledningsvis presenterar Molin begreppen historia och kulturarv, och han förklarar hur han avser att använda dem i sin avhandling. Molin menar att historia är en rekonstruktion av det förflutna, baserad på källor av olika slag, medan kulturarv är ett något mer sammansatt och komplicerat begrepp. Efter en del klagörande utredande menar Molin att kulturarv är beståndsdelar i en grupps minnen – både materiella och immateriella sådana, och att kulturarv är något som skapas aktivt. När det gäller begreppet kulturarv är Molin mycket tydlig i sin egen ståndpunkt – han menar att kulturarv är ett politiskt begrepp som hela tiden laddas ideologiskt. Han menar också att kulturarv är förbundet med makt. Ett annat centralt begrepp för Molin är praktik. Han intresserar sig för den vetenskapliga praktiken, alltså hur man gör vetenskap, och han visar hur göternas praktik såg ut.

Den teoretiska modell som Molin inspirerats av kommer från den tyske filosofen Ludwik Fleck. Molin menar att minnen inte med nödvändighet behöver vara individuella, det finns även kollektiva minnen. Han finner stöd för detta antagande hos Fleck, som har introducerat vad han kallar det stabila tankekollektivet, och applicerar denna modell på det Götiska förbundet. Molin argumenterar väl för hur Flecks teoretiska modell kan tillämpas på Götiska förbundet och det tidiga 1800-talets minnesvård. Han visar på ett elegant sätt hur Flecks teorier om det stabila tankekollektivet, där det finns en esoterisk kärna som definierar kollektivets tankestil, är överförbara på den grupp personer som för nära 200 år sedan bildade Götiska förbundet. Han visar hur de olika grupperingarna av ledamöter i förbundet fyller de olika roller som enligt Fleck finns i en grupp, och han menar sig se den typ av utveckling som finns i Flecks teoretiska modell även i utvecklingen av minnesvården under tidigt 1800-tal. Molin menar att den götiska tankestilen uppmuntrade en konkret minnesvård, och en stor del av avhandlingen är ägnad Götiska förbundets roll i minnesvården och fornforskningen.

Götiska förbundet stiftades 1811 av tolv herrar som varit studentkamrater i Uppsala. Det var nu inte vilka personer som helst, utan i kretsen som dolde sig bland pseudonymer som Einar Tambaskjälver och Bodwar Bjarke fanns bl.a. Erik Gustaf Geijer, Esaias Tegnér och flera andra mycket välkända personer. Det var alltså inte primärt antikvarier – den yrkeskåren fanns knappast – eller ens ”fornforskare” som var förbundets stiftare, utan bildade och vetenskapligt och litterärt aktiva personer som genom medlemskapet i Götiska förbundet tog aktiv ställning i frågor av både utrikespolitisk karaktär, och frågor om det svenska kulturarvets skapande, vårdande och förvaltande. Som redskap användes bl.a. tidskriften *Iduna*, som vid inledningen 1820 dominerades av Geijer och där Tegnér började publicera sin succé i vikingamiljö, *Frithiofs saga*. Den fornordiskt inspirerade diktningen var ett starkt redskap i skapandet av vad Molin kallar en ”fosterländsk propagandaapparat”.

Den ”officiella” minnesvården bedrevs av Vitterhetsakademien. Molin ger en bild av akademiens uppgifter och arbete. Han jämför sina egna iakttagelser och slutsatser med tidigare skildrare av den tidiga minnesvården. Det Götiska förbundet framstår som en i sammanhanget frisk fläkt, som bedrev en verksamhet som en bit in på 1800-talet blev en reguljär verksamhet hos den tidigare lite sömniga akademien. Det är Vitterhetsakademien som är den etablerade institutionen. Götiska förbundet var en ideell sammanslutning, men som kom att få avgörande betydelse. Under de första decennierna av 1800-talet skedde en förändring av den offentliga minnesvården. Molin visar hur akademien började tillämpa samma synsätt som Götiska förbundet. På så sätt fick den götiska tankestilen spridning i stora och etablerade kretsar.

Genom skildringen av Vitterhetsakademien uppfyller Molin en av sina intentioner från avhandlingens inledning, att presentera kontexten där Götiska förbundet uppstod. Molin visar genom en rad exempel hur historia och kulturarv användes i politiska syften, som under den aktuella tiden var att skapa uppslutning kring monarken och fäderneslandet. Vitterhetsakademien, som i början av 1800-talet var en kraftlös institution blev efter ett par decennier en instans som liknade ett ämbetsverk, som fick kontroll över rikets minnen. Och minnena var inte bara individuella, de blev kollektiva, en del av kulturarvet.

Ett stort avsnitt i avhandlingen uppehåller sig vid det som Molin benämner det antikvariska landskapet. Han diskuterar begreppet landskap och hur det kan använ-

das, och beskriver hur 1800-talets antikvarier använde begreppet. Ett antikvariskt landskap är, enligt Molin, ett landskap där fixpunkterna består av minnen av olika slag. Han knyter här ihop avhandlingens olika resonemang om territorium, kollektiva minnen och kulturarv. Allt detta ryms i det antikvariska landskapet.

I kapitlet som behandlar det antikvariska landskapet skildrar Molin forskandets praktik genom några reseberättelser från det tidiga 1800-talet, då Vitterhetsakademien bekostade antikvariska resor för olika personer. Det fanns en stark tilltro till att det skulle gå att kartlägga landets alla fornminnen på några år, genom att personer som var pålästa och väl förberedda reste runt i olika provinser och samlade in minnen, tecknade av formlämnningar och märkvärdigheter och undersökte provinsen ur alla möjliga kulturella och historiska synvinklar. Molin drar inga paralleller med ”sina” tre antikvariska resenärer och deras sentida efterföljare i form av de folklivsforskare som reste runt i de svenska provinserna 100 år senare, men uppenbarligen finns ett sammanhang mellan 1900-talets folklivsforskande expeditioner och 1800-talets antikvariska resor. I kapitlet om det antikvariska landskapet visar Molin hur fornforskning övergick från att vara en enskild angelägenhet för några få till en nationell angelägenhet.

Vid flera institutioner bedrivs för närvarande undersökningar i arkeologins och kulturarvsförvaltningens egen historia. Molins bok är på många sätt ett viktigt bidrag till denna forskning. Dels för skildringen av Götiska förbundets betydelse för den ändring av den antikvariska praktiken som stadfästes i och med 1828 års fornminnesförordning, dels genom att den tecknar porträtt av några individer i det förflutna i form av några ”minibiografier” över nyckelpersoner, som t.ex. historieprofessorn Sjöborg, den märklige mannen Per Tham till Dagsnäs och akademisekreteraren Jacob Adlerbeth. På så sätt pekar Torkel Molin ut flera möjliga forskningsprojekt för andra att haka på, eftersom dessa personer uppenbarligen har haft en mycket stor betydelse i konstruktionen av det svenska kulturarvet. För den läsare som är insatt i den antikvariska praktiken så som den utövas idag är det lätt att göra jämförelser med då och nu, även om Molin inte gör det. Det är en till hundra procent manlig värld som Molin presenterar, och som läsare blir man inte förvånad av bristen på kvinnliga aktörer i det tidiga 1800-talets fornforskarkretsar. Däremot reflekterar inte Molin särskilt tydligt över detta, annat än i en fotnot där han noterar att frågan om kvinnobilderna i göternas diktning skulle kunna bli föremål för en egen studie.

Eftervärldens bild av Götiska förbundet som de sjungande och lite tokiga forntidssvärmarna har betydligt nyanserat och fördjupats av Torkel Molin. Men han har undvikit att kommentera den populära bilden av göterna. Möjligen är detta fullt medvetet gjort, eftersom eftervärldens bild av Götiska förbundet satt i relation till förbundets verkliga verksamhet kanske är ett så stort forskningsämne att även det är värt en egen studie. Som läsare hade jag emellertid önskat mig en något fördjupad skildring av Götiska förbundets egen praktik, inte minst därför att praktik är ett av Molins centrala begrepp. Vad gjorde egentligen göterna när dom träffades? Hur var relationen mellan formella möten och seriös forsknings- och diktarverksamhet, och andra mer remarkabla aktiviteter som att dricka ur horn?

Sammantaget har Molin har presterat en välskriven och mycket intressant avhandling med ett medvetet förhållande till språket. Här och var finns det anakronismer i texten, något som jag ser både som ett uttryck för ett starkt engagemang i forskningen och som ett medvetet använt stildrag som påminner läsaren om att det är Molins nutida bild av Götiska förbundet som presenteras, inte den förment objektiva sanningen om det. (T.ex. skriver Molin att Adlerbeth "mådde dåligt" då hans far hade gått bort, att Geijer gjorde odalbonden till en "ikon", och, i en fotnot, bl.a. att "Geijer sladdar lite på slutet".)

Boken är sparsamt illustrerad med teckningar hämtade från reseberättelser, äldre tryckta skrifter och andra dokument. Likaså är det gott om citat ur brev, dikter och dokument av olika slag. Även citaten är en form av illustrationer, som understryker det som Molin argumenterar för i texten. Både bilderna och citaten ger en vink om vilket rikt och till stora delar ännu opublicerat och outnyttjat material som arkiven gömmer. Bokens titel, *Den rätta tidens mått*, är ett citat ur en text med titeln "Om historiens nytta", som Erik Gustaf Geijer lät publicera i tidskriften *Iduna* 1820.

Karin Gustavsson, Malmö

Hanna Markusson Winkvist: *Som isolerade öar. De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft*. Symposium, Stockholm/Stehag 2003. 339 s., ill. ISBN 91-7139-625-X.

En viktig utgångspunkt för Hanna Markusson Winkvist i hennes välskrivna och högintressanta avhandling *Som isolerade öar*, vilken studerar kvinnor inom akademien,

är att de svenska universiteten allt sedan begynnelsen på 1400-talet har varit en exklusivt manlig angelägenhet. I akademien har det alltid funnits ett inbyggt motstånd mot förändring, ett motstånd som bl.a. befast och bejakat detta manliga primat. Akademien har, framhåller hon med ett begrepp lånat från Sven-Eric Liedman, dessutom byggt på ett slags "frusen ideologi" med starka misogyna inslag, vilket lett till en syn på kvinnliga akademiker som en anomali. Som en konsekvens av detta tänkande var också kvinnor helt utestängda från högre utbildning i fyrahundra år. Först 1873 blev universitetsstudier tillåtna för dem och tio år senare disputerade den första kvinnan, historikern Ellen Fries.

Även om Fries snabbt fick efterföljare, var det, visar Winkvist, mycket svårt för kvinnor att bryta sig in i den akademiska världen. Ty trots att kvinnor uppnådde samma akademiska meritering som männen, hade de inte möjlighet att söka statliga högre ämbeten, eftersom de var kvinnor och arbetena stod öppna endast för män. Paradoxalt nog var alltså utbildningen öppen, men den lämpligaste och avsedda arbetsmarknaden stängd. Detta innebar att även högutbildade kvinnor länge hänvisades till lägre tjänster än de var meriterade för. Först 1925 trädde en s. k. behörighetslag i kraft i Sverige. Då hade ytterligare ett trettiotal kvinnor följt i Fries spår och disputerat. Lagen innebar att kvinnor nu blev likställda med män i fråga om rätten att inneha statliga ämbeten. Visserligen gjorde lagen några undantag gällande vissa typer av tjänster, men i princip föreskrev den att både män och kvinnor hade möjlighet att erhålla statliga tjänster. Det betydde att högutbildade kvinnor nu teoretiskt sett kunde bli universitetslärare och/eller professorer, yrken de utbildats till men dittills, på grund av ett manligt tolkningsföreträde, varit förhindrade att söka.

Winkvists avhandling om disputerade kvinnor inom akademien behandlar perioden 1883–1949. 1883 är naturligtvis valt som en bakre gräns eftersom det var då Ellen Fries disputerade. 1949 som en främre gräns är vald eftersom behörighetslagen från 1925 då upphörde att gälla. Från 1949 fanns således egentligen inga formella hinder kvar för kvinnor att erhålla statliga ämbeten. Intressant nog upphörde lagen samma år som kulturgeografen Gerd Enequist (1903–1989) blev Uppsala universitets första kvinnliga professor. Då hade inalles 104 kvinnor disputerat i Sverige. De återfinns alla i en tabell i slutet av avhandlingen. Av den tabellen framgår också hur många av kvinnorna som blev docenter (26 stycken), vilket är de disputerade, vilket universitet och vilken fakultet de tillhörde samt vilket yrke deras fäder